

MS-A0504 Todennäköisyyslaskennan ja tilastotieteen peruskurssi

3B Tilastolliset datajoukot

Lasse Leskelä

Matematiikan ja systeemianalyysin laitos
Perustieteiden korkeakoulu
Aalto-yliopisto

Lukuvuosi 2018–2019
Periodi IV

Sisältö

Johdanto

Datajoukkojen tunnuslukuja

Empiirinen jakauma

Kahden muuttujan datajoukot

Histogrammi

Kvantiilit

Mitä tilastotiede on?

- Tilastotiede soveltaa sekä kehittää metodeja ja malleja, joita voidaan käyttää tutkittaessa reaali maailman satunnaisilmiöitä.
 - Menetelmät ja mallit perustuvat todennäköisyysteorian lainalaisuuksiin.
- Tilastotiedettä voidaan soveltaa aina, kun saatavilla on kvantifioitavaa dataa.
 - Mikä tahansa datajoukko, joka kuvaa jotakin reaali maailman ilmiötä on potentiaalinen tilastotieteen tutkimuskohde.

Yleiskatsaus

- Datan kuvailemiseen käytettäviä menetelmiä:
 - Taulukot
 - Kuvaajat
 - Tunnusluvut (esim. keskiarvo, kvantiilit, korrelaatio)

- Tilastolliseen päättelyyn käytettäviä menetelmiä
 - Stokastiset mallit
 - Parametrien estimointi
 - Merkitsevyyden testaus

Sisältö

Johdanto

Datajoukkojen tunnuslukuja

Empiirinen jakauma

Kahden muuttujan datajoukot

Histogrammi

Kvantiilit

Tilastollinen data

Tilastollisen analyysin kohteena oleva data on usein tapana tallettaa taulukkoon eli datakehikkoon, jonka

- rivit vastaavat kohteesta tehtyjä **havaintoja**
- sarakkeet vastaavat tutkittavan ilmiön **muuttujia**

Muuttujat voivat olla laadullisia tai määrällisiä

- **laadullisen** muuttujan arvot jaotellaan luokkiin (esim. 'aurinkoista', 'sateista', 'pilvistä')
- **määrällisen** muuttujan arvot ovat lukuja

Datajoukko

Datajoukko = Järjestetty lista keskenään samantyyppisiä alkioita, esim. lukuja, merkkijonoja tai näistä muodostettuja listoja

Esim. Kurssipalaute: ((12345A, 5, 1, 5), (98759K, 1, 5, 2), (33312K, 4, 4, 3), (23453B, 4, 4, 3), (21453U, 3, 3, 3))

Yksi merkkijonoarvoinen muuttuja (opiskelijanumero) ja kolme lukuarvoista muuttujaa (yleisarvio, työläys, hyödyllisyys)

Opiskelijanumero	Yleisarvio	Työläys	Hyödyllisyys
12345A	5	1	5
98759K	1	5	2
33312K	4	4	3
23453B	4	4	3
21453U	3	3	5

5 havaintoyksikköä, 4 muuttujaa

Datajoukon keskiarvo ja keskihajonta

Lukuarvoinen yhden muuttujan datajoukko $\vec{x} = (x_1, \dots, x_n)$

$$\text{Keskiarvo } m(\vec{x}) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

$$\text{Varianssi } \text{var}(\vec{x}) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - m(\vec{x}))^2$$

$$\text{Keskihajonta } \text{sd}(\vec{x}) = \sqrt{\text{var}(\vec{x})}$$

Esim. $\vec{y} = (0, 0, 1, 1, 2, 2)$

$$m(\vec{y}) = \frac{1}{6} (0 + 0 + 1 + 1 + 2 + 2) = 1$$

$$\text{var}(\vec{y}) = \frac{1}{6} \left((0-1)^2 + (0-1)^2 + (1-1)^2 + (1-1)^2 + (2-1)^2 + (2-1)^2 \right) = \frac{2}{3}$$

$$\text{sd}(\vec{y}) = \sqrt{\frac{2}{3}} \approx 0.8165$$

Esimerkki

Laske keskiarvo ja keskihajonta seuraaville datajoukoille:

$$\vec{x} = (1, 1, 1, 1, 1),$$

$$\vec{y} = (0, 0, 1, 1, 2, 2),$$

$$\vec{z} = (0, 2, 0, 2, 0, 2, 0, 2, 0, 2),$$

$$\vec{w} = (\underbrace{0, 0, 0, 0, \dots, 0, 0, 0, 0}_{666666 \text{ kpl}}, 1000000, \underbrace{0, 0, \dots, 0, 0}_{333333 \text{ kpl}}).$$

Datajoukko	Keskiarvo	Keskihajonta
\vec{x}	1	0.0000
\vec{y}	1	0.8165
\vec{z}	1	1.0000
\vec{w}	1	999.9995

Tunnuslukujen laskeminen

Merkintä	Nimitys	R	Python	Excel
$m(\vec{x})$	Keskiarvo	mean()	np.mean()	AVERAGE()
$sd(\vec{x})$	Keskihajonta	sqrt(1-1/n)*sd()	np.std()	STDEV.P()
$sd_s(\vec{x})$	Otoskeskihajonta	sd()	np.std(,ddof=1)	STDEV.S()
$var(\vec{x})$	Varianssi	(1-1/n)*var()	np.var()	VAR.P()
$var_s(\vec{x})$	Otosvarianssi	var()	np.var(,ddof=1)	VAR.S()
$cov(\vec{x}, \vec{y})$	Kovarianssi	(1-1/n)*cov()	np.cov(,ddof=0)[0][1]	COVARIANCE.P()
$cov_s(\vec{x}, \vec{y})$	Otoskovarianssi	cov()	np.cov(,ddof=1)[0][1]	COVARIANCE.S()
$cor(\vec{x}, \vec{y})$	Korrelaatio	cor()	np.corrcoef()[0][1]	CORREL()
$q_{0.5}(\vec{x})$	Mediaani	median()	np.median()	MEDIAN()
$q_{0.25}(\vec{x})$	Alakvartiili	quantile(, .25)	np.quantile(, .25)	PERCENTILE.INC(, .25)
$q_{0.75}(\vec{x})$	Yläkvartiili	quantile(, .75)	np.quantile(, .75)	PERCENTILE.INC(, .75)

$$\text{Otoskeskihajonta } sd_s(\vec{x}) = \left(1 - \frac{1}{n}\right)^{1/2} sd(\vec{x})$$

Sisältö

Johdanto

Datajoukkojen tunnuslukuja

Empiirinen jakauma

Kahden muuttujan datajoukot

Histogrammi

Kvantiilit

Esiintyvyytaulukko

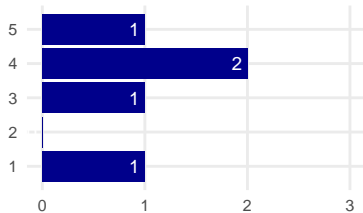
Arvon x esiintyvyys eli frekvenssi

$$n_{\vec{x}}(x) = \#\{i : x_i = x\}$$

on datajoukossa $\vec{x} = (x_1, \dots, x_n)$ arvoltaan x olevien alkoiden lukumäärä

Kurssipalautteen muuttujaa "Yleisarvio" vastaavan datajoukon (5, 1, 4, 4, 3) esiintyvyytaulukko ja palkkikaavio:

x	1	2	3	4	5
$n_{\vec{x}}(x)$	1	0	1	2	1

Suhteelliset esiintyvyydet

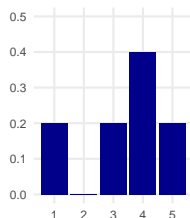
Arvon x **suhteellinen esiintyvyys**

$$f_{\vec{x}}(x) = \frac{n_{\vec{x}}(x)}{n} = \frac{\#\{i : x_i = x\}}{n}$$

on datajoukossa arvoltaan x olevien alkioden suhteellinen osuus

Kurssipalautteen muuttujaa "Yleisarvio" vastaavan datajoukon (5, 1, 4, 4, 3) esiintyvyydestaulukko ja pylväskaavio:

x	1	2	3	4	5
$f_{\vec{x}}(x)$	$\frac{1}{5}$	0	$\frac{1}{5}$	$\frac{2}{5}$	$\frac{1}{5}$

$\sum_x f_{\vec{x}}(x) = 1 \implies f_{\vec{x}}(x)$ on todennäköisyysjakauma
 $f_{\vec{x}}(x)$ on datajoukon \vec{x} **empiirinen jakauma**

Empiirinen jakauma

Lause

Datajoukosta $\vec{x} = (x_1, \dots, x_n)$ tasaisen satunnaisesti valittu alkio X on diskreetti satunnaismuuttuja, joka noudattaa datajoukon \vec{x} empiiristä jakaumaa tiheysfunktiona $f_X(x) = f_{\vec{x}}(x)$ ja toteuttaa

$$\mathbb{E}(X) = m(\vec{x}), \quad (1)$$

$$\text{SD}(X) = \text{sd}(\vec{x}), \quad (2)$$

$$\text{Var}(X) = \text{var}(\vec{x}). \quad (3)$$

Lisäksi mielivaltaiselle funktiolle g pätee

$$\mathbb{E}[g(X)] = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n g(x_i). \quad (4)$$

Esimerkki

Määritä empiirinen jakauma ja laske sen avulla keskiarvo ja keskihajonta datajoukolla $\vec{y} = (0, 0, 1, 1, 2, 2)$.

Arvojen suhteelliset esiintyvyydet ovat

y	0	1	2
$f_{\vec{y}}(y)$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$

Tiheysfunktion $f_{\vec{y}}(y)$ mukaan jakautuneelle satunnaismuuttujalle Y pätee

$$\mathbb{E}(Y) = \sum_{y=0}^2 y f_{\vec{y}}(y) = 0 \times \frac{1}{3} + 1 \times \frac{1}{3} + 2 \times \frac{1}{3} = 1,$$

$$\text{Var}(Y) = \sum_{y=0}^2 (y-1)^2 f_{\vec{y}}(y) = (0-1)^2 \times \frac{1}{3} + (1-1)^2 \times \frac{1}{3} + (2-1)^2 \times \frac{1}{3} = \frac{2}{3}$$

$$\implies m(\vec{y}) = \mathbb{E}(Y) = 1$$

$$\implies \text{sd}(\vec{y}) = \sqrt{\text{var}(\vec{y})} = \sqrt{\text{Var}(Y)} = \sqrt{\frac{2}{3}} \approx 0.8165$$

Sisältö

Johdanto

Datajoukkojen tunnuslukuja

Empiirinen jakauma

Kahden muuttujan datajoukot

Histogrammi

Kvantiilit

Kahden muuttujan datajoukko

Kahden muuttujan datajoukko = järjestetty lista pareja

$$\vec{x}\vec{y} = ((x_1, y_1), \dots, (x_n, y_n)).$$

Voidaan tulkita myös parina (\vec{x}, \vec{y}) , jossa $\vec{x} = (x_1, \dots, x_n)$ ja $\vec{y} = (y_1, \dots, y_n)$ ovat samankokoisia yhden muuttujan datajoukkoja

Kurssipalautteen muuttujat "Yleisarvio" ja "Hyödyllisyys" voidaan koostaa datajoukoksi $((5,5), (1,2), (4,3), (4,3), (3,3))$

Tunnuslukuja: $m(\vec{x}), m(\vec{y}), sd(\vec{x}), sd(\vec{y})$

Nämä eivät kerro mitään muuttujien riippuvuuksista

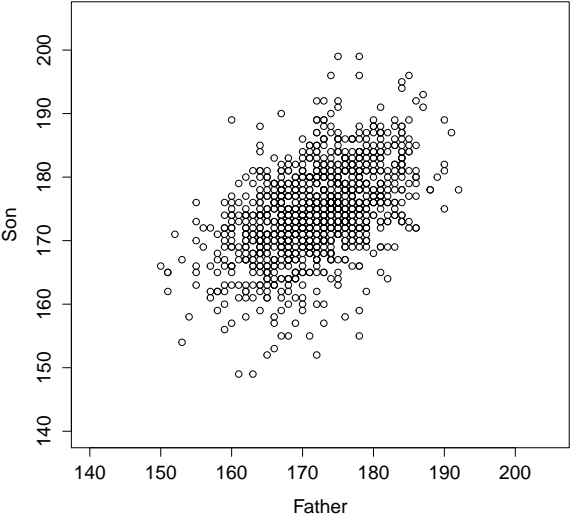
Muuttujien yhteisvaihtelua kuvaavat kovarianssi ja korrelaatio.

$$\text{cov}(\vec{x}, \vec{y}) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - m(\vec{x}))(y_i - m(\vec{y}))$$

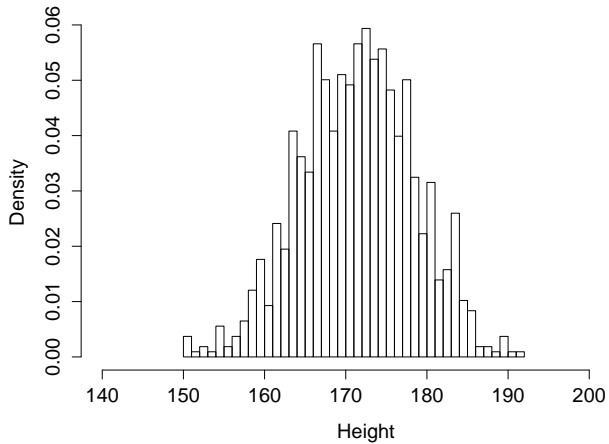
$$\text{cor}(\vec{x}, \vec{y}) = \frac{\text{cov}(\vec{x}, \vec{y})}{sd(\vec{x}) sd(\vec{y})}$$

Hajontakuvio

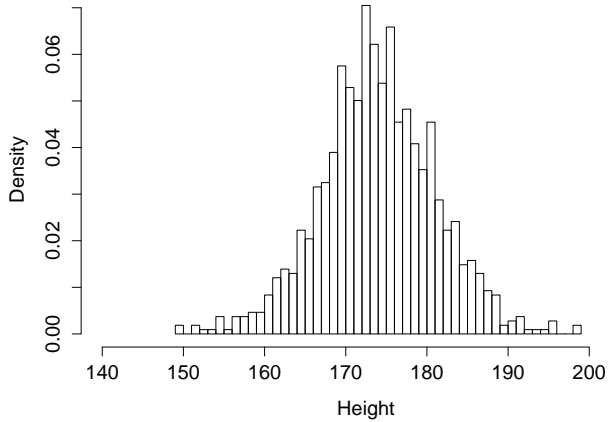
Height

Histogram of Fathers

Histogram of Sons

Esiintyvyyksien ristitaulukko

Arvoparin (x, y) esiintyvyys (engl. frequency)

$$n_{x\bar{y}}(x, y) = \#\{i : x_i = x \text{ ja } y_i = y\}$$

on datajoukossa arvoltaan (x, y) olevien alkioden lukumäärä.

Kurssipalautteen muuttujat “Yleisarvio” ja “Hyödyllisyys” voidaan koostaa datajoukoksi $((5,5), (1,2), (4,3), (4,3), (3,3))$

	y					
x	1	2	3	4	5	Yht
1	0	1	0	0	0	1
2	0	0	0	0	0	0
3	0	0	1	0	0	1
4	0	0	2	0	0	2
5	0	0	0	0	1	1
Yht	0	1	3	0	1	

Suhteellisten esiintyvyyksien ristitaulukko

Arvoparin (x, y) **suhteellinen esiintyvyys**

$$f_{\vec{x}\vec{y}}(x, y) = \frac{\#\{i : x_i = x \text{ ja } y_i = y\}}{n}$$

on datajoukossa arvoltaan (x, y) olevien alkioiden suhteellinen osuus

	y					
x	1	2	3	4	5	Yht
1	0	$\frac{1}{5}$	0	0	0	$\frac{1}{5}$
2	0	0	0	0	0	0
3	0	0	$\frac{1}{5}$	0	0	$\frac{1}{5}$
4	0	0	$\frac{2}{5}$	0	0	$\frac{2}{5}$
5	0	0	0	0	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$
Yht	0	$\frac{1}{5}$	$\frac{3}{5}$	0	$\frac{1}{5}$	

$\sum_{x,y} f_{\vec{x}\vec{y}}(x, y) = 1 \implies f_{\vec{x}\vec{y}}(x, y)$ on todennäköisyysjakauma
 $f_{\vec{x}\vec{y}}(x, y)$ on datajoukon $\vec{x}\vec{y}$ **empiirinen yhteisjakauma**

Empiirinen yhteisjakauma

Lause

Datajoukosta $\vec{x}\vec{y} = ((x_1, y_1), \dots, (x_n, y_n))$ tasaisen satunnaisesti valittu pari (X, Y) on diskreetti satunnaismuuttuja, joka noudattaa datajoukon $\vec{x}\vec{y}$ empiiristä jakaumaa tiheysfunktiona $f_{X,Y}(x, y) = f_{\vec{x}\vec{y}}(x, y)$ ja toteuttaa

$$\begin{aligned}\mathbb{E}(X) &= m(\vec{x}), & \mathbb{E}(Y) &= m(\vec{y}), \\ \text{SD}(X) &= \text{sd}(\vec{x}), & \text{SD}(Y) &= \text{sd}(\vec{y}), \\ \text{Var}(X) &= \text{var}(\vec{x}), & \text{Var}(Y) &= \text{var}(\vec{y}),\end{aligned}\tag{5}$$

sekä

$$\text{Cor}(X, Y) = \text{cor}(\vec{x}, \vec{y}),\tag{6}$$

$$\text{Cov}(X, Y) = \text{cov}(\vec{x}, \vec{y}).\tag{7}$$

Lisäksi mielivaltaiselle kahden muuttujan funktiolle g pätee

$$\mathbb{E}[g(X, Y)] = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n g(x_i, y_i).\tag{8}$$

Tunnuslukujen laskeminen

Merkintä	Nimitys	R	Python	Excel
$m(\vec{x})$	Keskiarvo	mean()	np.mean()	AVERAGE()
$sd(\vec{x})$	Keskihajonta	sqrt(1-1/n)*sd()	np.std()	STDEV.P()
$sd_s(\vec{x})$	Otoskeskihajonta	sd()	np.std(,ddof=1)	STDEV.S()
$var(\vec{x})$	Varianssi	(1-1/n)*var()	np.var()	VAR.P()
$var_s(\vec{x})$	Otosvarianssi	var()	np.var(,ddof=1)	VAR.S()
$cov(\vec{x}, \vec{y})$	Kovarianssi	(1-1/n)*cov()	np.cov(,ddof=0)[0][1]	COVARIANCE.P()
$cov_s(\vec{x}, \vec{y})$	Otoskovarianssi	cov()	np.cov(,ddof=1)[0][1]	COVARIANCE.S()
$cor(\vec{x}, \vec{y})$	Korrelaatio	cor()	np.corrcoef()[0][1]	CORREL()
$q_{0.5}(\vec{x})$	Mediaani	median()	np.median()	MEDIAN()
$q_{0.25}(\vec{x})$	Alakvartiili	quantile(, .25)	np.quantile(, .25)	PERCENTILE.INC(, .25)
$q_{0.75}(\vec{x})$	Yläkvartiili	quantile(, .75)	np.quantile(, .75)	PERCENTILE.INC(, .75)

$$\text{Otoskeskihajonta } sd_s(\vec{x}) = \left(1 - \frac{1}{n}\right)^{1/2} sd(\vec{x})$$

Sisältö

Johdanto

Datajoukkojen tunnuslukuja

Empiirinen jakauma

Kahden muuttujan datajoukot

Histogrammi

Kvantiilit

Luokittelu ja histogrammi

Esim. Suomalaisten ikärakenne 31.12.2015.

$n = 5\,487\,308$ miljoonaa datapistettä

Ei ole järkeä piirtää jokaista pistettä kuvaajaan

Jaetaan datapisteet luokkiin.

Ikä (v)	Lukumäärä
0–14	896 023
15–24	640 387
25–44	1 363 155
45–64	1 464 640
65–74	642 428
75–	480 675

Luokittelu ja histogrammi

Histogrammi piirretään yleensä näin:

- Yksi palkki per luokka
- Palkin leveys = luokkavälin leveys (yksikkönä vuosi)
- Palkin korkeus = datapisteiden suhteellinen osuus jaettuna palkin leveydellä (yksikkönä % per vuosi)

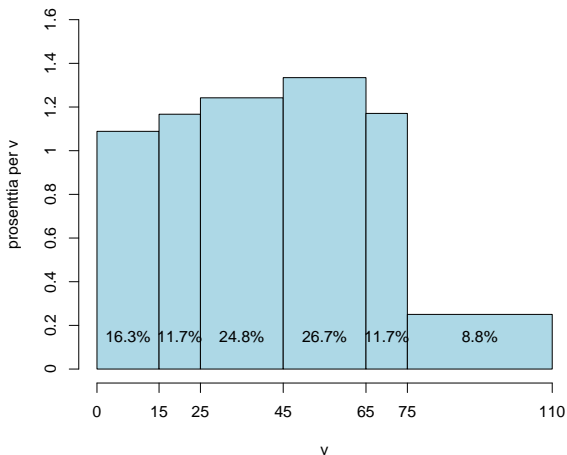
Esim: Suomalaiset

- 1. palkki käsittää suomalaiset, joiden ikä on 0–14 vuotta
- 1. palkin leveys = 15 v
- Datapisteiden lkm luokassa 1 on 896023 ja suhteellinen osuus $896023/5487308 \approx 16.3\%$
- Palkin korkeus = $16.3/15 \approx 1.09$ (yksikkönä % per vuosi).

Luokittelu ja histogrammi

Suomen väestörakenne ikäluokittain 31.12.2015

[Lähde: Tilastokeskus]

Ikä (v)	Lukumäärä
0-14	896 023
15-24	640 387
25-44	1 363 155
45-64	1 464 640
65-74	642 428
75-	480 675

Mikä osuus väestöstä kuuluu ikäluokkaan 13-14 v?

Entä ikäluokkaan 75-76 v?

Entä ikäluokkaan 109-110 v?

Sisältö

Johdanto

Datajoukkojen tunnuslukuja

Empiirinen jakauma

Kahden muuttujan datajoukot

Histogrammi

Kvantiilit

Järjestystunnuslukuja

Järjestetyn muuttujan (määrällinen tai järjestetty laadullinen) havainnoista $\vec{x} = (x_1, \dots, x_n)$, voidaan laskea tason $p \in (0, 1)$

kvantiili $Q(p)$:

- $Q(0.25)$ on **alakvantiili**
- $Q(0.5)$ on **mediaani**
- $Q(0.75)$ on **yläkvantiili**

Tällöin

- 25 % havainnoista on alakvantiilin alapuolella
- Puolet havainnoista sijaitsee mediaanin alapuolella
- 25 % havainnoista on yläkvantiilin yläpuolella

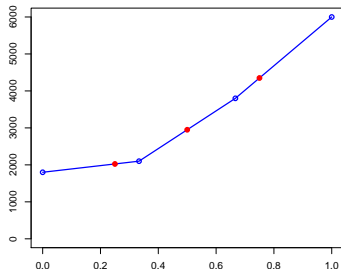
R: `quantile(x,p)`, `summary(x)`, `median(x)`

Kvantiilifunktio

Datajoukon (x_1, \dots, x_n) kvantiilifunktio voidaan määrittää näin:

- Järjestetään datapisteet muotoon $x_{(1)} \leq x_{(2)} \leq \dots \leq x_{(n)}$
- Jaetaan vaaka-akselin yksikköväli tasamittaisiin väleihin, reunapisteinä luvut $p_k = (k - 1)/(n - 1)$, $k = 1, \dots, n$
- Piirretään tasoon pisteet $(p_k, x_{(k)})$ ja yhdistetään ne viivoilla

Esim. Neljä bruttopalkkaa (eur/kk): 3800, 1800, 2100, 6000

Kvartiilit = Kvantiilifunktion arvot pisteissä 0.25, 0.50, 0.75

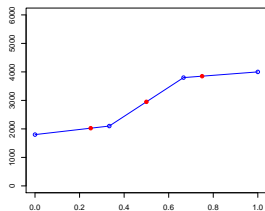
Esimerkki: Kolme datajoukkoa

Esim. Piirrä seuraavien datajoukkojen kvantiilifunktiot ja määritä niiden mediaanit ja keskiarvot:

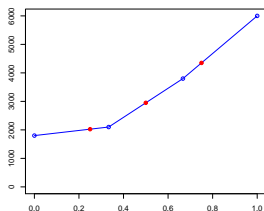
$$\vec{x} = (1800, 2100, 3800, 4000)$$

$$\vec{y} = (1800, 2100, 3800, 6000)$$

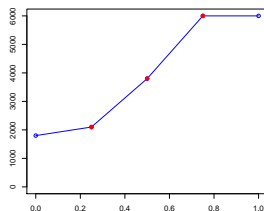
$$\vec{z} = (1800, 2100, 3800, 6000, 6000)$$

$$Q_x(0.5) = 2950,$$
$$m(x) = 2925$$

$$Q_y(0.5) = 2950,$$
$$m(x) = 3425$$

$$Q_z(0.5) = 3800,$$
$$m(x) = 3940$$

Seuraavalla kerralla puhutaan parametrien estimoinnista . . .